

الله أكبر

دانشگاه یزد
دانشکده الهیات میبد
گروه علوم قرآن و حدیث

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
علوم قرآن و حدیث

بررسی ارتباط آیات سوره مائده

استادراهنما: دکتر محمد حسین برومند

استادمشاور: دکتر کمال صحرایی اردکانی

پژوهش و نگارش: تکتیم کامیابی

مهر ماه ۱۳۹۰

تقدیم بہ:

مولای مستقمان

امیر مؤمنان

حضرت علی (علیہ السلام)

تقدیر و تشکر

قبل از هر چیز خداوند سبحان را سپاس می گویم که توفیق انجام این تحقیق را به من عطا فرمود. آن چه در این راه موجبات دقت و پیشبرد این تحقیق را

فراهم نمود راهبانی های دلسوزانه و بهکاری استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر محمد حسین برومند بود که مراتب تشکر و قدردانی خود را نسبت به ایشان اعلام می

دارم و از خداوند متعال توفیق روز افزون برای ایشان خواستارم.

هم چنین از جناب آقای دکتر کمال صحرایی اردکانی که به عنوان استاد مشاور اینجانب را در نگارش و تنظیم این پایان نامه یاری نمودند تشکر و قدردانی

می نمایم.

جادو داد از همسر مهربان و فداکارم که در انجام این پایان نامه مرایاری نموده و موجبات دلگرمی و آرامش اینجانب را فراهم نمودند، تشکر نمایم.

در پایان از همه ی دوستان و عزیزانی که در مراحل مختلف پایان نامه این حقیر را یاری نمودند سپاسگزارم.

چکیده

هر یک از سوره‌های قرآن کریم - علی‌رغم طرح موضوعات مختلف و متنوع به عنوان یک مجموعه‌ی به هم پیوسته دارای تناسب و ارتباط خاصی مابین آیات خود هستند. با بررسی هر یک از سوره‌های قرآن و نمایش نحوه‌ی ارتباط آیات آن می‌توان ادعا نمود که کل آیات آن سوره، در یک نظام خطی و شبکه‌ای با یکدیگر در ارتباط هستند. در این پایان‌نامه سوره‌ی مائده به عنوان نمونه‌ی پژوهش در نظر گرفته شده است تا با بررسی بخش‌های مختلف آن، هم ارتباط مابین آیات آن اثبات شود و هم چگونگی این ارتباط روشن گردد.

در سوره‌ی مائده موضوعات متنوعی مطرح شده که مهم‌ترین آن‌ها، اصلی‌ترین خطوط ارتباطی را تشکیل داده و عبارتند از: اهل کتاب، احکام الهی، ولایت و امامت، کفر. پس از بیان چگونگی ارتباط آیات هر یک از این خطوط ارتباطی با استفاده از نقد و بررسی نظرات و آراء مفسران، در نهایت با نشان دادن نحوه‌ی پیوند بین خطوط ارتباطی مذکور، شبکه‌ی ارتباطی آیات این سوره به تصویر کشیده شده است.

کلید واژه‌ها: ارتباط آیات، تناسب آیات، نظم آیات، انسجام سوره، هدف یا اهداف سوره

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۱- کلیات.....	۱
۱-۱ بیان مسأله.....	۳
۲-۱ هدف و ضرورت بحث.....	۴
۳-۱ فرضیه‌های تحقیق.....	۴
۴-۱ پیشینه ی تحقیق.....	۵
۵-۱ روش تحقیق و نگارش.....	۷
۶-۱ معنای واژه ها و اصطلاحات.....	۸
۱- تناسب آیات.....	۸
۲- خط ارتباطی.....	۹
۳- شبکه ی ارتباطی.....	۹
۷-۱ نکات لازم.....	۱۰
۱- بیان شماره ی آیات در متن.....	۱۰
۲- خط ارتباطی پنهان.....	۱۰
۳- ترجمه ی آیات.....	۱۰
۲- اهل کتاب.....	۱۱
۱-۲ خط ارتباطی اهل کتاب.....	۱۳
۲-۲ خطوط ارتباطی فرعی.....	۱۳
۳-۲ زیر مجموعه های خطوط ارتباطی فرعی.....	۱۴

- ۱-۳-۲ ویژگی ها و اعمال اهل کتاب.....۱۴
- ۲-۳-۲ پیامدهای اعمال اهل کتاب.....۱۴
- ۳-۳-۲ تاریخچه ی اهل کتاب.....۱۴
- ۴-۲ ویژگی ها و اعمال اهل کتاب.....۱۹
- ۱- ویژگی ها و اعمال یهودیان.....۱۹
- ۲- ویژگی ها و اعمال مسیحیان.....۲۵
- ۳- ویژگی ها و اعمال یهودیان و مسیحیان.....۲۷
- ۵-۲ پیامدهای اعمال اهل کتاب.....۳۳
- ۱- پیامدهای دنیوی.....۳۳
- ۲- پیامدهای اخروی.....۳۶
- ۶-۲ تاریخچه ی اهل کتاب.....۳۸
- ۱- تاریخچه ی یهودیان.....۳۸
- ۲- تاریخچه ی مسیحیان.....۴۷
- ۷-۲ نحوه ی برخورد با اهل کتاب.....۵۵
- ۳- احکام الهی.....۶۱
- ۱-۳ خط ارتباطی احکام الهی.....۶۳
- ۲-۳ خطوط ارتباطی فرعی.....۶۳
- ۱- تقوای الهی.....۶۸
- ۲- احکام اخلاقی.....۷۴
- ۳- احکام شرعی۸۴

۴- ولایت و امامت.....۱۰۳

۱-۴ خط ارتباطی ولایت و امامت.....۱۰۵

۲-۴ بیان نحوه‌ی ارتباط آیات.....۱۰۷

۱- ارتباط آیات ۱-۱۶.....۱۰۷

۲- ارتباط آیات ۲۰-۴۹.....۱۱۶

۳- ارتباط آیات ۵۱-۱۰۵.....۱۲۲

۵- کفر.....۱۳۷

۱-۵ خط ارتباطی کفر.....۱۳۹

۲-۵ خطوط ارتباطی فرعی.....۱۳۹

۱-۲-۵ کافران.....۱۴۳

۲-۲-۵ منافقان.....۱۴۸

۳-۲-۵ پیامدهای کفر.....۱۵۱

۱- پیامدهای دنیوی.....۱۵۱

۲- پیامدهای اخروی.....۱۵۳

۶- ارتباط شبکه‌ای آیات.....۱۵۵

۱-۶ مقدمه.....۱۵۷

۲-۶ نقاط اتصال خطوط ارتباطی به یکدیگر.....۱۶۱

۱- نحوه‌ی ارتباط آیات اکمال، ولایت و تبلیغ.....۱۶۱

۲- نحوه‌ی ارتباط آیات ۱-۱۲ با آیات ۱۲-۳۳.....۱۶۲

۳- نحوه‌ی ارتباط آیات ۱۲-۳۳ با آیات ۳۳-۳۶.....۱۶۳

۱۶۳.....	۴- نحوه‌ی ارتباط آیات ۳۳-۳۶ با آیات ۳۶ و ۳۷.....
۱۶۴.....	۵- نحوه‌ی ارتباط آیات ۳۳-۴۱ با آیات ۴۱-۵۲.....
۱۶۵.....	۶- نحوه‌ی ارتباط آیه‌ی ۵۱ با آیات ۵۲ و ۵۳.....
۱۶۶.....	۷- نحوه‌ی ارتباط آیات ۵۴-۵۷ و ۶۷ با آیات ۶۷-۷۵ و ۸۷-۶۸.....
۱۶۶.....	۸- نحوه‌ی ارتباط آیات ۸۷-۹۲ با آیات ۸۷-۶۸.....
۱۶۶.....	۹- نحوه‌ی ارتباط آیه‌ی ۹۲ با آیات ماقبل و مابعدش.....
۱۶۷.....	۱۰- نحوه‌ی ارتباط آیات ۱۲۰-۱۱۰ با آیات ماقبل.....
۱۶۹.....	۳-۶ نحوه‌ی پیوند موضوعات خطوط ارتباطی.....
۱۷۴.....	نتیجه‌گیری.....
۱۷۵.....	فهرست منابع و مآخذ.....

فهرست جداول

- جدول ۱-۲ ارتباط آیات اهل کتاب..... ۱۶
- جدول ۲-۲ ارتباط آیات اهل کتاب..... ۱۷
- جدول ۱-۳ ارتباط آیات احکام الهی..... ۶۵
- جدول ۲-۳ ارتباط آیات احکام الهی..... ۶۶
- جدول ۱-۴ ارتباط آیات ولایت و امامت..... ۱۰۶
- جدول ۱-۵ ارتباط آیات کفر..... ۱۴۰
- جدول ۲-۵ ارتباط آیات کفر..... ۱۴۱
- جدول ۱-۶ ارتباط شبکه‌ای آیات..... ۱۵۸

فهرست نمودارها

نمودار ۱-۲..... ۱۸

نمودار ۱-۳..... ۶۷

نمودار ۱-۵..... ۱۴۲

نمودار ۱-۶..... ۱۵۹

نمودار ۲-۶..... ۱۶۰

۱- کلیات

- ۱- بیان مسأله
- ۲- هدف و ضرورت بحث
- ۳- فرضیه‌های تحقیق
- ۴- پیشینه‌ی تحقیق
- ۵- روش تحقیق و نگارش
- ۶- معنای واژه‌ها و اصطلاحات
 - تناسب آیات
 - خط ارتباطی
 - شبکه‌ی ارتباطی
- ۷- نکات لازم
 - بیان شماره‌ی آیات در متن
 - خط ارتباطی پنهان
 - ترجمه‌ی آیات

فصل

اول

۱-۱ بیان مسأله

حکمت خداوند متعال اقتضاء می کند که اصل حضور آیات و ترتیب قرار گرفتن آنها در یک سوره به اشاره‌ی وحی صورت گیرد و تابع جهد و اجتهاد بشری نباشد؛ لذا با نظر به این که خداوند حکیم سخن بیهوده نمی گوید و هیچ باطلی در کلام او راه ندارد (وَ إِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ)^۱ می توان معتقد بود که آیات هر یک از سوره های قرآن کریم از ارتباط و انسجام خاصی در تأمین هدف یا اهداف سوره برخوردار است و سوره‌ی مائده هم از این امر مستثنی نیست.

حال با توجه به این امر که برخی از دانشمندان مسلمان و اغلب مستشرقان، محتوای قرآن را گسیخته و فاقد ارتباط بر می شمردند که از سر تصادف در کنار هم جمع آوری شده است و هم چنین با نظر به این که برخی دیگر از محققان حداکثر ارتباط خطی آیات قرآن را می پذیرند، لذا در این تحقیق سعی بر آن است که با بررسی ارتباط آیات سوره ی مائده، علاوه بر نشان دادن ارتباط خطی آیات این سوره، نحوه ی ارتباط شبکه ای این آیات نیز بیان گردد.

^۱ «و به راستی که آن کتابی ارجمند است از پیش روی آن و از پشت سرش باطل به سویی نمی آید وحی [نامه] ای

است از حکیمی ستوده [صفات]» (فصلت/ ۴۱ و ۴۲)

۲-۱ هدف و ضرورت بحث

بررسی ارتباط آیات سوره‌ی مائده سبب می‌گردد که به صورت عملی انسجام و ارتباط خاص آیات این سوره در جهت تأمین غرض اصلی و اهداف فرعی آن نمایان شده و بدین ترتیب اهداف سوره بهتر و دقیق‌تر فهمیده شود. هم‌چنین در پرتو بررسی ارتباط آیات این سوره است که می‌توان از اصل امامت، که از جمله اصول اعتقادی شیعه است، دفاع کرد. این‌گونه تحقیقات در این سوره و سایر سوره‌ها می‌تواند راه عملی اثبات حکیم بودن و حقانیت قرآن باشد و در برابر آنان که به دلیل عدم فهم ارتباط آیات، احتمال پراکنده‌گویی می‌دهند و به گونه‌ای طعن به قرآن می‌زنند، پاسخی شفاف به شمار می‌رود.

۳-۱ فرضیه‌های تحقیق

- ۱- آیات سوره مائده با یکدیگر مرتبط بوده و از رابطه‌ای تنگاتنگ و منسجم برخوردارند.
- ۲- خطوط و شبکه‌ی ارتباطی آیات سوره‌ی مائده قابل کشف می‌باشد.

۴-۱ پیشینه‌ی تحقیق

مبحث ارتباط آیات از قرن چهارم هجری مورد بحث و بررسی دانشمندان قرار گرفته است و نخستین کسی که در مورد وجه تناسب آیات به ظاهر غیر مرتبط و نیز مناسبت میان سوره‌های قرآن به بررسی جدی پرداخته، ابوبکر نیشابوری (م ۳۲۴ ق) است که در ادبیات، معلومات زیادی داشته و در تفسیر، ارتباط و تناسب آیات را مورد بررسی قرار می‌داد و بر علمای بغداد به خاطر این که علم تناسب و ارتباط آیات نمی‌دانستند عیب می‌گرفت.^۱ پس از وی بسیاری از مفسران به اختصار یا تفصیل در این موضوع سخن رانده اند که می‌توان از اینان به ترتیب تاریخ یاد کرد:

۱- ثعلبی (م ۴۲۷ م) در «الکشف و البیان عن تفسیر القرآن»

۲- طبرسی (م ۵۴۸ م) در «مجمع البیان لعلوم القرآن»

۳- فخر رازی (م ۶۰۶ ق) در «مفاتیح الغیب»

۴- احمد بن زبیر (م ۷۰۸ ق) در «البرهان فی مناسبه ترتیب سور القرآن»

۵- ابوحیان (م ۷۴۵ ق) در «البحر المحیط»

۶- بقاعی (م ۸۸۵ ق) در «نظم الدرر فی تناسب الآیات و السور»

۷- عمادی (م ۹۸۲ ق) در «ارشاد العقل السلیم الی مزایا کتاب الکریم».

در سده‌های اخیر نیز شماری از مفسران به این بحث همت گماشته و حتی برخی از آن‌ها محور کار خود را هم‌بستگی آیات و سور قرار داده اند که عبارتند از: آلوسی در «روح المعانی»، سید قطب در «فی ظلال القرآن» و «التصویر الفنی فی القرآن»، علامه طباطبایی در «المیزان فی تفسیر القرآن»، محمود شلتوت در «تفسیر القرآن الکریم» و «الی القرآن الکریم»، مراغی در «تفسیر المراغی»، زحیلی در «التفسیر المنیر»، سعید حوی در «الاساس فی التفسیر» در مقابل این گروه برخی از مفسران، به نحو شایسته، بدین مبحث نپرداخته و منکر ارتباط آیات بوده اند، مانند شوکانی در «فتح القدر».

^۱ - سیوطی، جلال الدین، الاتقان فی علوم القرآن، ج ۲، ص ۲۴۲

در زمینه‌ی بررسی ارتباط آیات سوره‌ی مائده، تاکنون کتاب، پایان نامه و یا مقاله‌ی ای که به طور خاص به این موضوع پرداخته باشد، نوشته نشده است؛ اما پژوهش‌هایی در این راستا، یعنی پژوهشی که از جنبه‌ی کشف روابط، به آیات یک سوره و یا سوره‌های خاصی توجه کرده باشد، صورت گرفته است؛ از قبیل:

۱- باقری خرم‌دشتی، ناهید، بررسی ارتباط آیات در دو سوره‌ی قرینتین (انفال و توبه)، دانشگاه تربیت مدرس، استاد راهنما: سیدمحمدباقر حجتی، بهار ۱۳۷۳ش

۲- حمیدی مقدم، هاله، بررسی تناسب سوره‌های مائده و انعام، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، استاد راهنما: سید محمد باقر حجتی، ۱۳۷۳ش

۳- سلطانی بنابادی، مهین، بررسی ارتباط آیات در سوره‌ی یس، دانشگاه تهران، استاد راهنما: محمد حسین برومند، شهریور ۱۳۸۷ش

۴- کوثریان، زینب، بررسی ارتباط آیات سوره‌ی توبه، دانشگاه یزد، استاد راهنما: محمد حسین برومند، اسفند ۱۳۸۹ش

۵- نوری، فاطمه، بررسی ارتباط آیات سوره‌ی آل عمران، دانشگاه یزد، استاد راهنما: محمد حسین برومند، اسفند ۱۳۸۹ش

۱-۵ روش تحقیق و نگارش

روش تحقیق در این پایان نامه، روش توصیفی مبتنی بر رهیافت اکتشافی می باشد و با نظر به این که روش گردآوری اطلاعات در این تحقیق روش کتابخانه ای بوده و ابزار گردآوری اطلاعات برگه (فیش) می باشد، نخست در موارد زیر فیش برداری صورت گرفته است:

۱- موضوعات مطرح شده در هر آیه

۲- آراء مفسران در یکایک آیات مورد اختلاف و نیز نظرات آن ها درباره ی چگونگی

ارتباط آیات این سوره با یکدیگر

۳- فهم صحیح آیات از رهگذر نقد و بررسی آراء مفسران

۴- جستجوی نکات تازه با توجه به شبکه ی ارتباطی آیات

به دنبال فیش برداری در موارد مذکور، بعد از دسته بندی موضوعات آیات، به تنظیم مطالب پرداخته شده، بدین صورت که مطالب حاصل از فهم صحیح آیات، تحت عنوان موضوعاتی که شمار زیادی از آیات را به خود اختصاص داده اند، قرار گرفته است و در نهایت نکات تازه ای که از رهگذر بررسی نحوه ی پیوند خطوط ارتباطی با یکدیگر در قالب یک شبکه ی ارتباطی، قابل کشف بوده، بیان گردیده است.

۱-۶ معنای واژه‌ها و اصطلاحات

با توجه به این که، ممکن است معنای برخی از عباراتی که در این پایان نامه به کار رفته است چون: تناسب آیات، خط ارتباطی و شبکه ی ارتباطی برای خواننده مبهم باشد، لذا در ذیل توضیحی مختصر درباره ی معنای این عبارات بیان می گردد.

۱- تناسب آیات

«تناسب» در لغت، به معنای قرابت و نزدیک هم بودن؛^۱ هم شکلی و همانندی؛^۲ و پیوند داشتن چیزی با چیز دیگر است و در اصطلاح علوم قرآنی و تفسیر به معنای هم شکلی و هم-بستگی میان آیات و پیوند معنایی آیه‌ای با آیه‌ی دیگر است که گاه به صورت عام و خاص و گاه پیوند عقلی، حسّی و خیالی یا نوعی از علاقه و تلازم ذهنی مثل سبب و مسبّب، علّت و معلول و یا حتّی دو مخالف و ضدّی است که پیوستگی موضوعی را نشان می دهد.^۳

بعضی معتقدند که: «علم مناسبات قرآن دانشی است که به وسیله‌ی آن علل چگونگی ترتیب یافتن اجزای آن شناخته می‌شود و این دانش گویای اسرار بلاغی قرآن است چون ثمره‌ی آن اثبات سازگاری معانی با مقتضای حال مخاطبان است.»^۴ و بعضی دیگر به ارتباط میان موضوعات یک آیه و پیوند دو یا چند آیه با هم و ارتباط سوره‌ها با یکدیگر «تناسب» گویند.^۵

منظور از تناسب آیات در این پایان نامه، همان ارتباط آیات می باشد.

^۱ - ابن منظور، محمّد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱، ص ۷۷۵ / راغب اصفهانی، حسین بن محمّد، المفردات فی غریب

القرآن، ج ۱، ص ۸۰۱ / مقرئ فیومی، احمد بن محمد بن علی، المصباح المنیر، ج ۱-۲، ص ۶۰۲

^۲ - جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح، ج ۱، ص ۲۲۴ / خوری شرتونی، سعید، الاقرب الموارد، ذیل «تناسب»

^۳ - زرکشی، بدرالدین، البرهان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۱۳۱ / سیوطی، الاتقان، ج ۲، ص ۲۷۷ و همو، تناسق الدرر فی

تناسب السور، ص ۱۵

^۴ - بقاعی، ابراهیم بن عمر، نظم الدرر فی تناسب الایات و السور، ج ۱، ص ۵

^۵ - مسلم، مصطفی، مباحث فی التفسیرالموضوعی، ص ۵۸